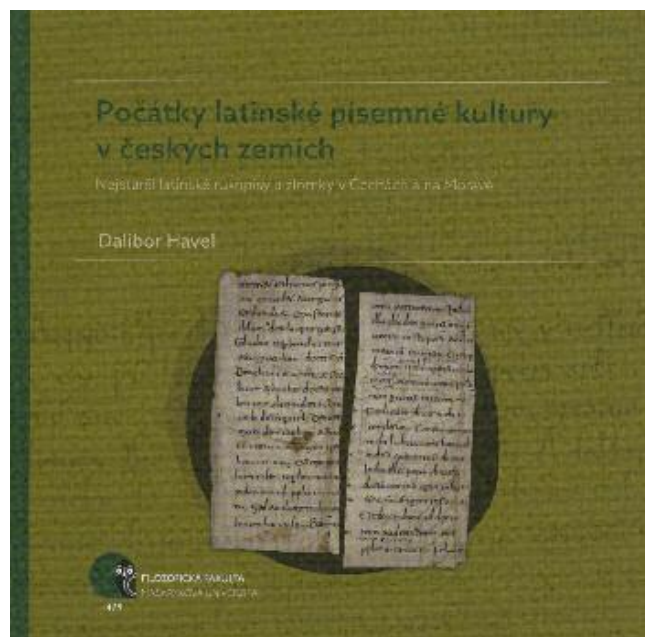

HAVEL, Dalibor. *Počátky latinské písemné kultury v českých zemích: nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2018. ISBN 978-80-210-8918-1.

Zpracování a zpřístupnění sbírek rukopisných zlomků je oblastí, které se v posledních letech dostalo poměrně velké pozornosti a která vyústila i v různě podrobné soupisy a katalogy jak velkých, tak drobnějších sbírek (Národní knihovna České republiky, Knihovna Národního muzea, Státní okresní archiv Kutná Hora, připravuje se soupis knihovny Západočeského muzea v Plzni). Odborná veřejnost tak získala informace, co lze v některých sbírkách nalézt, a recenzovaná kniha je významným příspěvkem, který z materiálu tohoto charakteru vychází. Výzkum Dalibora Havla přitom samozřejmě probíhal se zpracováním „zlomkových“ katalogů paralelně, zčásti jej i předcházela a týká se i sbírek, které soupisy fragmentů nemají – velká část publikace vychází z autorovy habilitační práce, jejíž strukturu publikovaný svazek přejímá.

Úvod jednak stručně shrnuje historické okolnosti, které ovlivňovaly tvorbu a působení sítě církevních institucí v Čechách a na Moravě od počátků jejich christianizace do 12. století, jednak sumarizuje další obsah knihy. Následující kapitola podává přehled vývojových trendů karolinské minuskuly od jejího vzniku na konci 8. století do konce 12. století, a kromě postižení vývoje na území říše Karla Velikého a státních útvarů, které z ní posléze vznikly, se v závěru věnuje i „středoevropskému“ písařskému stylu, který české prostředí ovlivňoval zejména prostřednictvím skriptoria opatství u kostela sv. Jírmara v Řezně, a vývoji latinského písma v českých zemích do konce 12. století.

Jádro publikace tvoří dvě následující kapitoly. Hlavním obsahem první z nich je výběrový katalog rukopisných zlomků z období 8.–12. století v českých a moravských knihovnách, k nimž přistupují některé fragmenty uložené dnes v knihovnách zahraničních, pokud pocházejí z jednoho původního rukopisu. Tento soupis představuje zásadní souhrnné obohacení pramenné základny k latinské písemné kultuře na území českého státu v období 8.–12. století, v době, z níž jsou úplně dochované kodexy bohemikální provenience v knihovných fondech nepočtené. Řada publikovaných fragmentů v literatuře ani není známa, a i u těch známých jejich časové zařazení leckdy nebylo přesné. Samotnému katalogu je předeslán teoretický úvod, který se zabývá definicí zlomku, typologií jejich druhotného užití a popisuje strukturu jednotlivých katalogových záznamů. Ta obecně odpovídá zásadám popisu užívaným v moderních českých katalogizacích: záhlaví obsahuje kromě místa uložení a signatury údaje o časovém a místním zařazení zlomku, jeho rozsahu a velikosti a upozorňuje na případnou výzdobu a přítomnost notace. (Velmi drobná kritická poznámka – v knize není dodržováno jednotné schéma, zda je u velikosti uváděna nejprve výška nebo šířka.) Fyzický popis fragmentů má oproti standardním katalogům detailnější popis zejména přípravy psací plochy a podrobněji rozebírá a charakterizuje užití písmo. Obsahový popis určuje dílo, z něhož fragment pochází, dále jsou registrovány kodikologické souvislosti zlomku (zejména *liber tradens*, je-li znám) a literatura, zejména katalogová. Každý zlomek doprovází jeho fotografie, i když některé jsou vzhledem ke své velikosti (a možná i vzhledem k nepříliš praktickému formátu knihy) schopné poskytnout o vzhledu příslušného zlomku jen zcela základní představu, což je s ohledem na množství shromážděného materiálu využitelného pro srovnání a dataci při každodenní katalogizační práci trochu škoda.

Katalog je obecně členěn podle dnešního místa uložení zlomků, výjimku představují první tři katalogová čísla, interpretovaná jako pozůstatky rukopisů, které se do Čech dostaly nebo mohly dostat ještě před založením pražského biskupství. S ohledem na roli pražského biskupského kostela jako předpokládaného církevního centra jsou již zde registrovány a popsány další rukopisy, které obsahují doklady písařské činnosti osob z jeho okruhu – jde o kodexy uložené v klášterní knihovně v Heiligenkreuzu, Cod. 217, a v Rakouské národní knihovně, Cod. 1322.

Následující katalog obsahuje 213 záznamů, což je podle autorových slov přibližně třetina rukopisných fragmentů 8.–12. století evidovaných v českých knihovnách. Jejich časové, provenienční a obsahové rozdělení je na první pohled zřejmé z rejstříků na s. 369–370 (tyto rejstříky doplňuje

rovněž rejstřík paleografický). Po obsahové stránce jsou logicky nejčastěji zastoupeny rukopisy liturgické, následované spisy církevních otců a homiliáři a rukopisy biblickými, další oblasti (spisy antických autorů, církevní, resp. římské právo, gramatiky a slovníky, řehole sv. Benedikta) reprezentuje jeden až šest fragmentů. Autor při výběru kladl důraz na zastoupení všech institucí, kde byly takto staré fragmenty zjištěny, a na zpřístupnění různých typů fragmentů podle způsobu dochování. Pokračující zpracování rukopisných sbírek nepochybně bude stále přinášet nové nálezy zlomků i nejstaršího horizontu, jak ukazuje každodenní práce (mj.) s kodexy ze sbírek Národní knihovny České republiky a Knihovny Národního muzea, které mají sbírky samostatně uložených fragmentů díky katalogům z posledních let zpracovány, takže kompletní zpřístupnění fragmentů bude ještě dlouho jen zbožným přáním – nicméně podle mého názoru stálo za úvahu rozšíření i stávajícího soupisu o další známé památky, byť např. prezentované jen stručnějším formou.

Čtvrtá kapitola se na základě jak registrovaných zlomků, tak i celých dochovaných rukopisů věnuje rekonstrukci činnosti dvou českých profilových skriptorií 11. a 12. století – písařským školám benediktinských klášterů v Břevnově a v Hradisku u Olomouce, resp. jejich dochovaným částem. Rekonstrukce je založena na existenci časově, resp. proveniencně zařaditelných rukopisů, k nimž jsou další kodexy nebo zlomky přiřazovány podle totožnosti doložené písařské ruky, nebo celkové příbuznosti písařského projevu. Ten charakterizuje místa se soustavnější písařskou činností, která bývá kompetenčně a event. hierarchicky rozdělena (nejde tedy jen o současný výskyt několika písařských individualit na stejném místě). V české literatuře byly takto známy rekonstrukce skriptoria Jindřicha Zdíka v Olomouci a pozůstatků nejstarší vrstvy knihovny premonstrátského kláštera na Strahově, kniha Dalibora Havla k nim přidává nejstarší skriptorium kláštera v Břevnově, vzniklé v době opata Meinharda v druhé polovině 11. století a činné jistě i v první polovině 12. století; hradiské skriptorium působilo za opata Bohumila, nepochybně na přelomu 30. a 40. let 12. století, a jeho členové spolupracovali také se skriptoriem Zdíkovým.

V případě břevnovského skriptoria byla jak mezi rukopisy, tak mezi zlomky identifikována ruka jak písaře kaligrafických rukopisů, tak početnější skupina písařů se vzájemně podobným grafickým projevem, kteří napsali větší množství rukopisů a textů dochovaných dnes fragmentárně a při práci na jednotlivých rukopisech se (někdy velmi rychle) střídali. Kodikologické a paleografické souvislosti zároveň umožnily na základě studia krátkých textů a glos v několika dalších rukopisech prokázat jejich starou břevnovskou provenienci. Kromě několika známých kodexů s břevnovskými vlastnickými záznamy analýza písma určila břevnovský původ také v případě rukopisů NK ČR IV D 7 a XIII G 12 a nyní rajhradského R 418.

Ústředním bodem pro rekonstrukci pozůstatků činnosti hradiského skriptoria je známý rukopis kolektáře, označovaného často jako *Horologium olomucense* (Stockholm, Kungliga Biblioteket, A 144). Jeho písař, který se sám označil iniciálou „R“, napsal také část dnešního strahovského kodexu DA III 25, v němž podíl dalších písařských rukou prokazuje vzájemnou hierarchii písařů v rámci skriptoria a vůdčí, učitelskou roli kaligrafa „R“. Afinita písařského projevu dále autorovi umožnila do hradiského skriptoria zařadit dnešní rukopis olomoucké kapitolní knihovny CO 96 a rajhradský R 387 a také písařský projev zakládacích listin kladrubského kláštera, které byly zřejmě napsány v Kladrubech neznámým benediktinem po vyhnání mnichů tohoto řádu z Hradiska v letech 1150/1151.

Rozsahem menší je závěrečný exkurs, zaměřený na hledání pozůstatků skriptoria benediktinského kláštera v Ostrově. Jeho jádrem je prokazatelně ostrovský rukopis, uložený dnes v pražské kapitulní knihovně pod sign. A 173 (pro lepší představu podílu písařských rukou na jeho vzniku je na s. 466 slíben tabelární přehled podle jednotlivých složek, ten ale není doplněn), k němuž autor našel paleograficky příbuzné ruce na dalších zlomcích rozptýlených dnes v několika českých knihovnách, byť nevylučuje ani možnost, že rukopis byl sice v Ostrově užíván, nebyl zde ale napsán.

Zjištění pozůstatků písařské činnosti osob spojených s pražským katedrálním kostelem i rekonstrukce břevnovského a hradiského skriptoria představují významné obohacení našich znalostí o nejstarší písemné kultuře v Čechách a na Moravě. Zároveň také autorovi dávají podklady pro zodpovězení otázky, která stojí v pozadí celé publikace: jak dlouhou dobu na území českého státu pouze přicházely texty psané jinde, resp. kdy byly vytvořeny předpoklady pro vznik středisek, která byla aktivními nositeli latinské písemné kultury, tj. která její produkty nejen užívala, ale také iniciovala jejich vznik a byla schopna je realizovat? Nejstarší dochované texty jsou spojené s osobou sv. Vojtěcha a byly napsány v pražské kapitule na konci 10. a v první polovině 11. století, písařská tradice zde ale v této době teprve vznikala a reprezentují ji projevy písařských individualit. Ke kvalitativnímu posunu potom dochází od poloviny 11. století, současně se stabilizací prvních duchovních institucí na území českého státu, a po polovině 11. století také vzniká v Břevnově nejstarší dosud identifikované skriptorium.

V knihovnách se budou i nadále objevovat pozůstatky rukopisů nejstaršího českého horizontu, a je možné, že tyto nálezy povedou k určitému zpřesnění a doplnění závěrů, které ve své knize Dalibor Havel formuloval. Nepochybně ale jeho publikace zůstane základem, bez něhož se další výzkumy v této oblasti neobejdou a z něhož budou vycházet.

Mgr. Michal Dragoun